

عنوان مقاله : بازشناسی هنر آینه کاری ایرانی جهت احیای آن در بناهای کنونی

“با نگاهی تحلیلی به بناهای تاریخی ایران”

سپیده تجمکان^۱، دکتر رزینا فرزام^{۲*}

کارشناسی ارشد طراحی صنعتی، گروه طراحی صنعتی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا^۱

استادیار، عضو هیات علمی گروه طراحی صنعتی پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران^{۲*}

Email : m.s.tajarmakan@gmail.com¹ , farzam.r@ut.ac.ir^{*2}

چکیده

هنر آینه کاری در شهر قزوین، در زمان شاه طهماسب اول و در بنای دیوان خانه متولد شد. این هنر بی بدیل ایرانی در اوج شکوفایی هنر اسلامی به شکل تزئین داخلی و پوششی برای سقف و دیوار در کاخ ها، اماکن مذهبی و اماکن عمومی مورد استفاده قرار گرفت. آینه در تمام خانه های ایرانی علاوه بر جنبه ی کاربردی و زیبایی شناسی در نزد ایرانیان به عنوان یک سمبل و نشانه مذهبی، آیینی شناخته شده است. همین امر باعث محبوبیت بیشتر و رواج آینه کاری در سال های آغازین تولد این هنر بوده است. بدون شک علاوه بر جنبه ی هنری و تزئینی آینه کاری، جنبه های دیگری به رواج و تکامل این هنر کمک کرده است. با گذشت زمان و با تغییر شیوه ی ساخت بناها استفاده از هنر آینه کاری بسیار محدود شده است. این مقاله تلاشی است برای پاسخ دادن به این سوال که چه جنبه هایی از هنر آینه کاری موجب رواج و گستردگی استفاده از آن بوده است و آیا این جنبه ها را میتوان با بناهای امروزی در ایران منطبق ساخت؟ برای پاسخ گویی به این پرسش، با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با فنون جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای و میدانی به مطالعه ی این هنر (با رجوع به بناهای تاریخی ایرانی از جمله کاخ ها و اماکن مذهبی) می پردازیم. حاصل بررسی ها و مشاهدات در مقاله به تفصیل آورده شده است.

واژگان کلیدی

آینه کاری ایرانی، بازتاب نور، روشنایی، تزئین داخلی، آینه

مقدمه

هنر آینه کاری از دیرباز به عنوان نمونه ی ایرانی تزیینات داخلی بناهای تاریخی از جمله اماکن مذهبی ، کاخ ها و باغ ها رواج داشته است. تکه های برش خورده ی آینه با دقتی بینظیر و بر اساس نقوش معین کنار هم قرار می گیرند تا یکی از عالی ترین و بی رقیب ترین هنرها ، متولد شود. این هنر زیبا ، نه تنها به عنوان یک عامل تزیینی در بنا استفاده می شده بلکه از جنبه های علمی نیز همسو با معماری ایرانی بوده است. انطباق دقیق نقوش مورد استفاده، زوایا و برش های دقیق در تکه های آینه همه در راستای رسیدن به طرح هایی بوده است که علاوه بر زیبایی، می توانسته به عنوان عاملی برای بازتاب نور و روشنایی فضاها استفاده گردد. با کنکاشی دقیق در نقوش و نمونه ی فضاهای آینه کاری شده می توان دلایل کاربردی استفاده از فیزیک نور را درک نمود.

بعد از دوران اوج هنر آینه کاری شاهد افول استفاده از این هنرزیبای ایرانی اسلامی در بناهای کنونی هستیم. دلایل افول و کاهش استفاده از این هنر را میتوان از چند دریچه نگاه کرد: تغییر در شیوه ی ساخت بناها، سرعت بالا در ساخت بناهای مدرن، هزینه ی استفاده از هنر آینه کاری، فقدان استادکاران هنر آینه کاری، عدم بروز شدن هنر آینه کاری وعدم تطبیق آن با نیازهای امروزی بناها را میتوان از جمله دلایل اصلی کمرنگ شدن این هنر دانست.

حال برای احیای مجدد این هنر ارزشمند ایرانی و بازگرداندن آن به بناها، در ابتدا باید با نگاهی کنکاشانه به بازشناسی این هنر بپردازیم، سپس میتوانیم راهکارهایی را برای احیای هنر آینه کاری پیشنهاد دهیم. ضرورت انجام این پژوهش از آنجایی احساس میشود که هنرهای سنتی ایرانی با مدرن شدن جامعه رو به فراموشی نهاده اند و به ندرت میتوان در معماری کنونی ایران رد پای از هنر های اصیل ایرانی از جمله گچ بری، آینه کاری، کاشی کاری و امثال آنها را دید. این در حالی است که اگر این هنرها به درستی بازشناسی شوند میتوان با نوازی مجدد از آنها در بناهای مدرن نیز استفاده نمود. در نتیجه ما شهرهایی خواهیم داشت که علاوه بر پیشرفت در زمینه ی ساخت بناها، در زمینه هنری، ایرانی و بومی هستند.

مقاله ی حاضر تلاشی برای بازشناسی هنر آینه کاری ایرانی به منظور احیای آن است. در این مقاله سوال اصلی این است که کاربرد آینه کاری چیست و چه جنبه هایی از این هنر را میتوان با توجه به نیازهای کنونی بناها احیا نمود؟

چارچوب مطالعاتی این تحقیق به شرح زیر است:

۱- بررسی آینه کاری و مصادیق آن

۱-۱- پیشینه ی تحقیق

۱-۲- تاریخچه ی آینه کاری

۱-۳- مواد و مصالح و شیوه ی اجرا

۱-۴- الگوهای آینه کاری

۲- بررسی آینه کاری از سه منظر

۲-۱- زیبایی شناسی

۲-۲- کاربرد

۲-۳- نماد شناسی

۳- طرح جدول برای تجزیه و تحلیل دستاورد ها

۴- جمع بندی

مبانی تحقیق

۱- بررسی آینه کاری و مصادیق آن

۱-۱- پیشینه تحقیق

علی رقم تاریخچه ی طولانی هنر آینه کاری ، مطالعات نظری درباره ی این هنر با فقدان تحقیقات علمی و نظام مند مواجه است. همین امر باعث دشواری یافتن اطلاعات مورد نظر برای پژوهش می گردد. بعد از بررسی و جستار نگارندگان ابتدا در منابع و مراجع فارسی و سپس در مراجع انگلیسی ، اثر قابل توجهی در خصوص آینه کاری یافت نشد و به طور کلی بیشتر تحقیقات پیشین در محدوده ی مطالعات تاریخی آینه کاری میباشد. از جمله می توان به پژوهش های محمد حسن سمسار و یحیی ذکاء ، در دایره المعارف بزرگ اسلامی (۱۳۸۱ ه . ش) ، آرتور اپهام پوپ در سیری در صنایع دستی ایران (۱۳۵۵ ه . ش) ، محمد یوسف کیانی در کتاب تزیینات وابسته به معماری دوران اسلامی (۱۳۷۶ ه . ش) ، پژوهش های حسن بلخاری قهی در کتاب مبانی عرفانی و معماری اسلامی (۱۳۸۴ ه . ش) اشاره نمود.

۱-۲- تاریخچه آینه کاری

با استناد به مدارک تاریخی می توان گفت که تزیین بنا با آینه برای نخستین بار در شهر قزوین پایتخت شاه طهماسب اول و بنای دیوان خانه بکار رفته است. (ریاضی، ۱۳۷۵: ۱۱) ساختمان دیوان خانه ی قزوین در سال (۹۵۱ ه . ق ، ۱۵۲۴ م) آغاز گشته و در (۹۶۵ ه . ق ، ۱۵۵۸ م) پایان یافته است ، می توان به این نتیجه رسید که پیشینه کاربرد آینه در بنا حداقل به نیمه ی صده ی (۱۰ ه . ق ، ۱۶ م) میرسد. در دوره ی صفویه و با انتقال پایتخت به شهر اصفهان ، شاهد گسترش هنر آینه کاری و استفاده از آن در کاخ های آن زمان هستیم. از جمله نمونه های شاخص دوره ی صفویه « آینه خانه » را میتوان نام برد. این کاخ در سال (۱۰۵۲ - ۱۰۳۸ ه . ق ، ۱۶۲۹ - ۱۶۴۲ م) در کنار زاینده رود ساخته شد. « امارت خانه مشتمل بر تالاری شگرف و عالی در ساحل جنوبی زاینده رود قرار داشته است. تالار، ایوان و دیوارهای این کار با آینه های یک پارچه به درازای یک و نیم تا دو متر و پهنای کمتر از یک متر آرایش شده بود که از بازتاب تصویر زاینده رود و درختان ساحل شمالی آن در آینه مناظر زیبایی پدیدار می گشت » (هنر فر ، ۱۳۵۰ : ۸۷۶-۵۷۸). نمونه ی دیگری از بناهای شاخص مزین شده به هنر آینه کاری می توان چهل ستون را نام برد که در دوره شاه عباس دوم (۱۰۵۲ - ۱۰۷۸ ه . ق ، ۱۶۴۲ - ۱۶۶۷ م) بنا شده است تا پایان صده ی (۱۲۰۰ ه . ق ، ۱۸۰۰ م) تنها در بنای دیوان خانه کریم خان زند شاهد استفاده آینه کاری در بنا هستیم. « در آغاز سده ۱۴ ه . ق هنرمندان دو شاهکار کم نظیر پدید آوردند که عبارتند از: ساختمان دارالسیاد ، از

مجموعه آستان قدس رضوی و دیگری ایوان آینه ، صحن جدید آستان حضرت معصومه (س) در قم « (مؤتمن ، ۱۳۴۸ : ۱۱۸) از نمونه های دیگر استفاده از تزیینات آینه کاری می توان به تالار آینه در شمس العماره ، کاخ گلستان و کاخ سبز در مجموعه سعد آباد ، کاخ مرمر تهران ، نارنجستان قوام شیراز ، ایوان و آستان حضرت عبدالعظیم (ع) در شهر ری ، حسینیه امینی ها بنای امزاده حسین و شاه چراغ شیراز اشاره نمود. (تصاویر ۱ - ۴) « در این سده کاربرد آینه کاری از محدوده ی اماکن مذهبی و کاخ های سلطنتی خارج شد و به صورتی گسترده در اماکن عمومی همچون هتل ها ، رستوران ها ، تئاترها و حتی خانه ها به کار رفت «(پوپ ، ۱۳۵۵ : ۴۰۱) این میزان گسترش در شیوه ی سنتی آینه کاری بی اثر نبود و با نوآوری های تازه همراه شد. (کیانی ، ۱۳۷۶ : ۲۴۳).

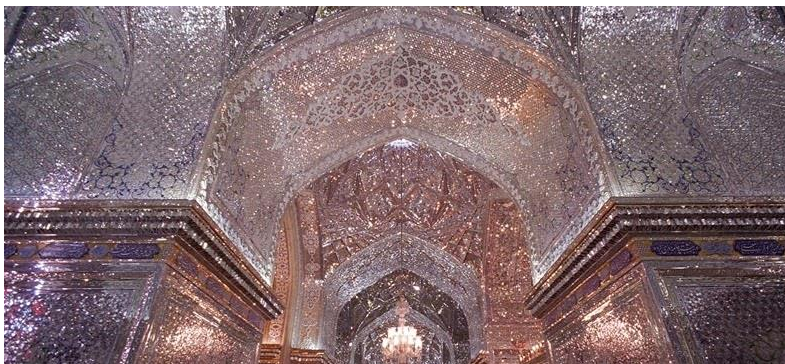
تصویر ۱. آینه کاری در کاخ گلستان

تصویر ۲. آینه کاری حرم شاه چراغ (ع)

تصویر ۱.۳. آینه کاری کاخ سبز، مجموعه کاخ نیاوران

تصویر ۴. آینه کاری در حرم شاه چراغ (ع)

۱-۳- مصالح و شیوه ی اجرا در هنر آینه کاری

مصالح و مواد مورد استفاده در هنر آینه کاری عبارتند از: آینه ، چسب . ابزارهای مورد استفاده در آینه کاری عبارتند از : الماس آینه بر ، خط کش چوبی ، خط کش فلزی ، میز زیر دست ، خودکار یا ماژیک ، الگوی کاغذی یا مقوایی ، دم بر ، کاردک برای نصب. (تصویر ۵)

تصویر ۵. هنرمند آینه کار در حال استفاده از ابزار الماس آینه بر و خط کش برای برش آینه

شیوه اجرا: نخست، طرح مورد نظر توسط طراح، معمار یا شخص آینه کار آماده می شود، سپس کاغذ طراحی شده را سوزنی می کنند و بر سطح کار می گذارند و روی آن گرده زنی می کنند. پس از آن از روی طرحی که به وسیله گرده بر دیوار منتقل شده، قطعات آینه روی دیوار با گچ و سریش چسبانده می شود. در سطوح آینه کاری بنا بر طرح انتخابی، زمینه کار دارای نقوش یا خطوط برجسته یا فرورفته است. (تصویر ۶)

تصویر ۶. هنرمندان آینه کار در حال انجام کار در آستان قدس رضوی

۱-۴- الگوهای آینه کاری

آینه کاری در سه دسته از بناها کاربرد داشته است:

- 1- در خانه های مسکونی این هنر به صورت آینه کاری روی گچ است و بیشتر بر روی دیوارها و با طرح هایی گیاهی مانند گل و گلدان کار شده است.
- 2- در مکان های مذهبی و زیارتی در دیوارها و سقف ها به صورت پوششی برای کل سطوح دیوار و یا مقرنس ها، سقف و حاشیه قرنیزها به صورت طرح های گره، هندسی و اسلیمی کار شده است.
- 3- در باغ ها آینه کاری به صورت پوشاننده کل سطح دیوار و قسمتی از سقف با تکنیک گچ کاری دیده می شود. در باغ ها آینه کاری به همراه نقاشی و تزیینات چوبی دیده می شود. طرح های رایج آینه کاری، طرح های گره، اسلیمی، گل و گلدان است. (تصویر ۷ و ۸) (علی آبادی و جمالیان ، ۱۳۹۱ : ۲۱)

تصویر ۷. استفاده از نقوش گره در آینه کاری

تصویر ۸. استفاده از نقوش هندسی در آینه کاری

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی و با فنون جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای و میدانی صورت گرفته است. در روش میدانی با بررسی و مشاهده ی مستقیم نمونه آینه کاری های موجود در بناهای تاریخی و مذهبی اطلاعات لازم جمع آوری شده است.

یافته ها

آنچه در این بخش ارائه می شود ، نگاهی است نو به آینه کاری ایرانی از سه منظر: معیار زیبایی شناسی ، معیار کاربرد و معیار نشانه شناسی.

نمی توان این امر را انکار کرد که رواج آینه کاری علاوه بر جنبه تزئین ، جنبه های عملکردی و کاربردی نیز داشته است. (Habib et al, 2013:18) با نگاهی به اسناد تاریخی ، درمیابیم که در سده ی ده هجری آینه به عنوان یک محصول وارداتی از اروپا به ایران آورده شده است. در طی مسیر گاهی بر اثر جابجایی آینه ها شکسته می شده است. هنرمندان ایرانی با در نظر گرفتن جنبه های اقتصادی ، شروع به خلق هنری می کنند که صد برابر آینه های یک تکه زیبا و جلوه گر می باشد. هنرمندان تکه های شکسته شده ی آینه را با نقوش معین برش دادند و با کنار هم قرار دادن آنها به طرح یکپارچه ای از تکه های آینه رسیدند و این هنر به نام آینه کاری ایرانی شناخته شد. (سمسارو ذکاء ، ۱۳۷۴) علاوه بر جنبه های اقتصادی موثر بر ظهور و توسعه ی این هنر می توان دلایل کاربردی متعددی را ذکر نمود.

۲- بررسی آینه کاری از سه منظر

۲-۱- زیبایی شناسی در آینه کاری

استفاده از آینه برای آراستن بنا :

آینه کاری در ابتدا به عنوان یک آرایش در معماری ایرانی رواج پیدا کرده است. این نوع از آرایش بنا زبان خاص خود را دارد و گویای حقایق اسرار آمیزی است که ادراک کامل آن در پرتو شناخت معماری ایرانی و اسلامی میسر میشود. در معماری ایرانی هیچ عنصری به صورت مجزا و تنها برای تزیین رایج نبوده است . استفاده از آینه برای آراستن بنا در کنار رسیدن به اهداف کاربردی دیگری بوده است تا علاوه بر زیبایی ، نیازهای دیگری همانند روشنایی در بناها نیز تامین گردد. در ادامه به دلایل کاربردی استفاده از آینه کاری به تفصیل پرداخته شده است. این نوع هنر کاملا وابسته و متصل به بنا می باشد و برای درک کامل آن باید بناهای اسلامی نیز درک شود. این تزئین داخلی می تواند سندی از وجود هنر آراستن بنا (دکوراسیون داخلی) در حدودا قرن ۱۶ میلادی در ایران باشد. با توجه به مستندات ، این گونه تزئین بنا با آینه و با این شیوه ی اجرا تنها در ایران وجود داشته است.

۲-۲- کاربرد در آینه کاری

استفاده از آینه به عنوان بازتاب دهنده ی نور و روشن کننده ی فضای داخلی :

با توجه به مکان های استفاده از آینه کاری می توان دریافت که برجستگی سطوح تزئین شده با آینه در سقف بنا بیشتر از دیوارها می باشد و در سقف نیز آینه کاری به صورت حاشیه تسمه و نیم کره ای گود (کاسه) رایج بوده است. (علی آبادی و جمالیان ، ۱۳۹۱: ۲۵) این فرم ها کاملا آگاهانه و با استفاده از قوانین فیزیک نور استفاده شده است. در قوانین فیزیک نور هر پرتو نور با برخورد به یک سطح صیقلی و شفاف با زاویه ای مساوی زاویه تابش ، بازتاب می شود. (تصویر ۹ و ۱۰)

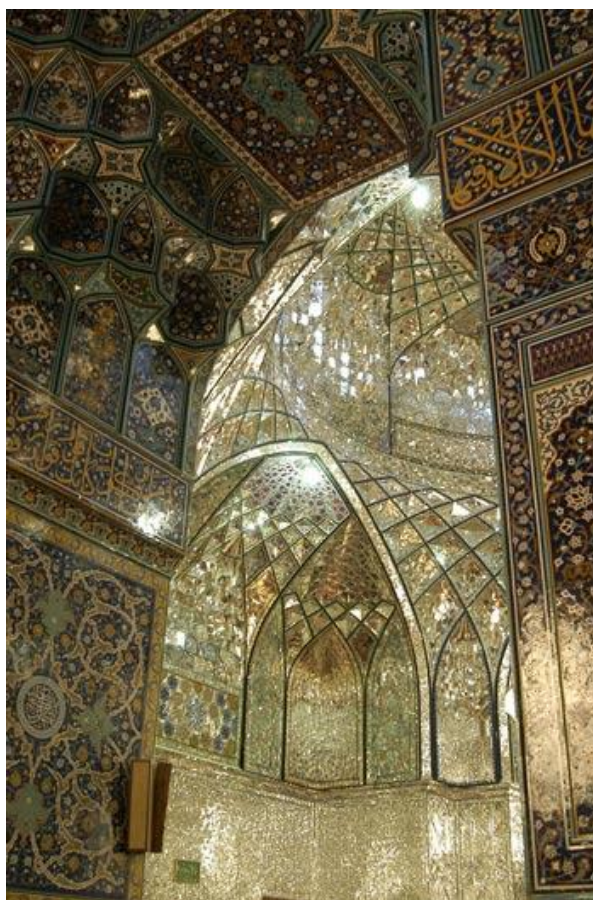
تصویر ۹. بازتاب نور در دو آینه

تصویر ۱۰. استفاده از آینه و سطح صیقلی فلزی برای انعکاس نور حاصل از چراغ

با در نظر گرفتن همین اصل در بازتاب نور، هنرمند و معمار ایرانی برای حد اکثر استفاده از روشنایی نور خورشید در طول روز و استفاده ی بهینه از نور مصنوعی در شب هنگام، از هنر آینه کاری به بهترین شکل بهره برده است. این نوع استفاده از بازتاب نور را می توان در محصولات نظیر چراغ های فتیله ای و شمعدان ها نیز مشاهده نمود، بدین گونه که با قرار دادن یک تکه فلز صیقلی و براق و یا آینه در

پشت منبع روشنایی می توان باعث بازتاب نور ایجاد شده توسط چراغ و یا شمع شد . (تصویر ۱۱-۱۳) در نزد ایرانیان قراردادن آینه کنار شمعدان دقیقا از همین علم به فیزیک نور نشأت گرفته است بطوریکه حتا در عصر کنونی در بیشتر منازل کنار آینه ها شمعدان قرار داده می شود. بازتاب نور در تکه آینه های کار شده در سقف و دیوار ها موجب انتقال نور و روشنایی حتا به تاریک ترین بخش های بنا می شده است. هنر آینه کاری در ارتقا معماری ایرانی و کاربردی بودن آن تاثیر گذار بوده است.

تصویر ۱۱. استفاده از فرم کاسه ای در سقف برای انعکاس نور

تصویر ۱۲. استفاده از زوایای مشخص برای انعکاس پی در پی نور در تکه های آینه

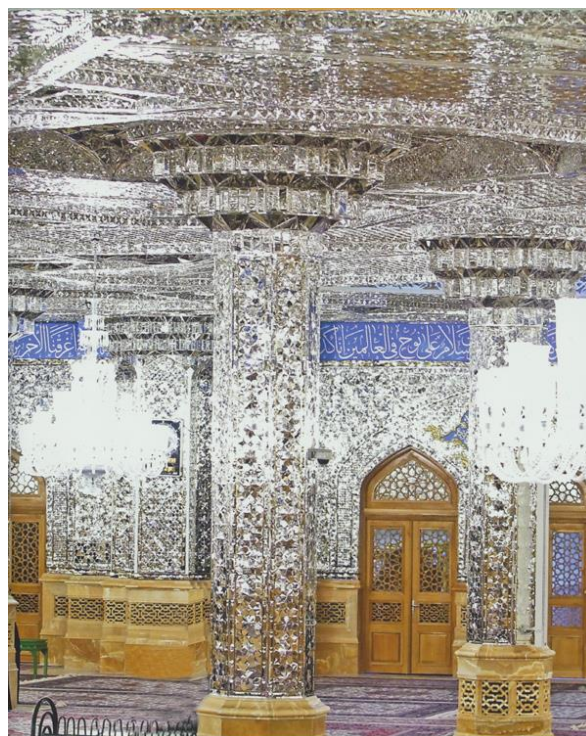

تصویر ۱۳. نمونه ای از فرم انعکاس نور در آینه های سقف و دیوارها

سهولت نظافت و نگهداری از فضاهای آینه کاری شده:

معیار کاربردی دیگری که آینه کاری را شاخص و ممتاز می نماید ، جنبه های بهداشتی استفاده از آینه کاری به عنوان پوشش سقف و دیوار است. همانگونه که استفاده از پوشش کاشی ، سنگ ، رنگ و یا سایر مصالح برای حفظ بهداشت و آسانی نظافت در محیط های داخلی نظیر آشپزخانه و یا داخل خانه رواج دارد، آینه کاری نمونه ای از مصالح بهداشتی و تزئینی در بناهای تاریخی ایران است که با توجه به مکان های استفاده از این هنر همانند فضای زیارتگاه ها و اماکن عمومی کاربرد داشته است. بدین گونه که علاوه بر سایر جنبه های تزئینی و تامین روشنایی، سطح صاف و صیقلی آینه کاری شده می تواند به آسانی نظافت گردد و علاوه بر پوششی زیبا ، پوششی بهداشتی نیز برای یک محیط فراهم آورد. با استفاده از آینه کاری علاوه بر سهولت نظافت ، سایر ویژگی های این هنر از جمله زیبایی و اصالت هنر ایرانی همچنان پا برجا میباشد. به طور نمونه استفاده از آینه کاری به عنوان پوشش اصلی در فضاهای داخلی از جمله دیوارها، سقف و ستونها در اماکن مذهبی همچون حرم حضرت امام رضا (ع) و شاه چراغ با در نظر گرفتن جنبه های بهداشتی هنر آینه کاری نیز بوده است. تردد بالای جمعیت و زاعران در اماکن مذهبی این نیاز را ایجاد میکند که محیط حدالامکان تمیز و با قابلیت نظافت آسان باشد. سطح آینه به آسانی قابل ضد عفونی شدن می باشد و بعد از نظافت نیز از کیفیت این هنر کاسته نمی شود و آسیبی به سطح وارد نمیگردد. مقاومت سطوح آینه کاری شده در برابر مواد ضد عفونی کننده بنا به مصالح مورد استفاده به عنوان چسب زیر کار میتواند متفاوت باشد. استفاده از چسبهای ضد آب مانند چسب آکواریوم میتواند نهایت مقاومت در برابر آب را در سطوح آینه کاری فراهم آورد.

(تصویر ۱۴-۱۵)

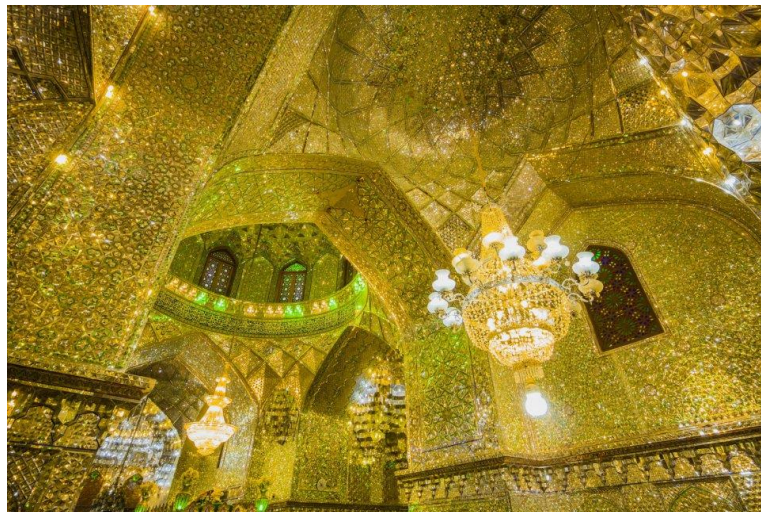
تصویر ۱۴. آینه کاری در آستان قدس رضوی

تصویر ۱۵. آینه کاری کاخ گلستان

عمق بخشیدن به فضا:

از دیگر کاربردهای آینه کاری ایرانی در یک بنا، بزرگ تر جلوه دادن فضا است. آینه با انعکاس تصویر مقابلش، از نظربصری خطای دید ایجاد می کند. (پورزرین، ۱۳۹۲: ۸۶) در اتاقی که آینه قرار دارد گویی تصویر داخل آینه، ادامه ای از فضای داخل اتاق است. (تصویر ۱۶-۱۸) این استفاده هوشیارانه هنرمند ایرانی از آینه، ترفندی برای بزرگ تر نشان دادن فضا است. به طور مثال با قرار دادن آینه بین دو پنجره، گویا پنجره سومی در داخل فضا خلق شده است و یا اگر آینه در گوشه ی دیوار قرار گیرد می تواند ضلع تاریک و مهجور تر خانه را به یک ضلع روشن و ادامه ای از فضای اتاق تبدیل کند. آینه کاری با پوشش سقف و دیوارها نه تنها با عمق بخشیدن به فضا، وسعت بنا را در چشم بیننده بیشتر کرده است بلکه به عظمت و شکوه بنا نیز افزوده است. هنر آینه کاری با استناد به مدارک تاریخی ابتدا در کاخ ها و بناهای مذهبی رواج پیدا کرده است و از آنجایی که نشان دادن شکوه و عظمت در این گونه بناها با اهمیت بوده، آینه کاری هنری کاملاً منطبق با معماری و نیازهای زمانه بوده است. بعد از بررسی آینه کاری ها در اماکن مذهبی میتوان این موضوع را آشکارا دریافت که عمق بخشیدن به فضا با استفاده از آینه کاری در کنار سایر ویژگی های آینه از جمله انعکاس نور، ایجاد درخشندگی و تلالو، انعکاس تصاویر داخل فضا، همه و همه در کنار هم می تواند در ایجاد احساس معنویت و روحانی در مکان های مذهبی دلیلی روشن بر رواج و استفاده از این هنر باشد. در مذهب و عرفان اسلامی نور نشانه ای از صداقت، پاکی و نور لایذال الهی میباشد. (Bolkhari, 2013: 1-9) در هنر و معماری اسلامی، تزئین و هنر کاملاً در خدمت یک هدف والاتر قرار دارد و آن هدف انعکاس ذات خداوند است. بسیاری از عناصر همچون استفاده از لوسترها و آینه کاری در بناهای مذهبی با هدف ایجاد فضایی معنوی و منطبق بر مذهب اسلام و کاملاً آگاهانه به کار رفته است.

تصویر ۱۶. عمق بخشیدن به فضا در حرم شاه چراغ (ع)

تصویر ۱۷. عمق بخشیدن به فضا با استفاده از هنر آینه کاری در کاخ گلستان

تصویر ۱۸. عمق بخشیدن به فضا با استفاده از هنر آینه کاری در کاخ گلستان

۳-۲- نشانه شناسی در آینه کاری

آینه در ایران سمبل پاکی، صداقت و روشنایی میباشد. آینه نه تنها به عنوان یک محصول کاربردی و تزئینی استفاده میشود بلکه به عنوان یک شی سمبلیک در بسیاری از آداب و رسوم ایرانی جایگاه اساسی دارد از جمله:

۱- در مراسم ازدواج و در همه ی سفره های عقد ایرانی آینه در کنار شمعدان وجود دارد. آینه مظهر روشنایی است و شمعدان ها در کنار آینه قرار داده می شود زیرا نشانه ای از آتش می باشد. این دو عنصر ریشه در فرهنگ ایرانی و مذهب باستانی زرتشتی دارد. آینه در بالای سفره ی عقد و روبروی عروس و داماد قرار داده میشود تا آنها یکدیگر را در آینه ببینند و دلپایشان نسبت به هم مانند آینه صاف و زلال باشد. (تصویر ۱۹)

تصویر ۱۹. استفاده از آینه در سفره عقد

۲- در هفت سین آینه نماد تصویر پیدایش و روشنایی است که بر سر سفره ی هفت سین گذاشته می شود. در سفره ی هفت سین نیز در کنار آینه شمع قرار داده می شود که نمادی از شادی و روشننگری می باشد. (تصویر ۲۰) نقش آینه در سنن و فرهنگ عامه جایگاه ویژه ی آینه را در مراسم سنتی ایرانی به عنوان یک شی سمبلیک می تواند نشان دهنده ی اهمیت و ارجمند بودن آینه کاری و آینه باشد. استفاده از آینه در زندگی ایرانیان از سنت های قدیمی و ماندگار است و نیز معادل دانستن آینه با شفافیت و صداقت در عرفان اسلامی نشانی از جلوه ی جمال معشوق است. به عبارتی دیگر دل شکوهمند عاشق آینه ای است که نور جمال حق در آن متجلی است.

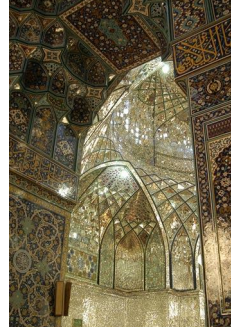

تصویر ۲۰. استفاده از آینه در سفره هفت سین

۳- تجزیه و تحلیل یافته ها:

برای دسته بندی و نظام بخشیدن به یافته های تحقیق جدولی طراحی شده است تا با قرار دادن اطلاعات به صورت خلاصه ، درک و جمع بندی دست آورد ها آسان تر گردد. (جدول ۱)

جدول ۱ . دسته بندی یافته ها

<p>برای آراستن فضاها و اماکن گوناگون به عنوان یک تزئین اصیل ایرانی</p>		<p>۱-۱- تزئین داخلی دیوارها و ستون ها و سقف</p>	<p>۱-زیبایی</p>	
<p>رساندن نور روز به تاریک ترین قسمتهای یک فضا</p>		<p>۱-۲- بازتاب دهنده نور و روشنی فضا</p>	<p>۲-کاربرد</p>	<p>آینه کاری ایرانی</p>

<p>استفاده کمتر از منابع انرژی در طول شب برای روشن کردن فضا</p>				
<p>پوشش بهداشتی و مناسب برای سقف و دیوارها با حفظ زیبایی و شکوه در بنا</p>		<p>۲-۲- بهداشت فضا و سهولت نظافت</p>		
<p>ایجاد حس عظمت و شکوه در کاخ ها</p>		<p>۲-۳- عمق بخشیدن و بزرگ نمایی فضا</p>		
<p>ایجاد حس معنویت و روحانی در اماکن مذهبی</p>				
<p>سمبلی از پیدایش در بهار و نور و روشنایی</p>		<p>۱-۳- سفره هفت سین</p>		
<p>سمبلی از صاف بودن و یکی بودن دل‌های عروس و داماد و نشانه ای از نور و روشنایی</p>		<p>۲-۳- سفره عقد</p>	<p>۳-نشانه</p>	

۴- جمع بندی

در این مقاله نگارندگان با نگاهی تحلیلی به هنر آینه کاری ایرانی از وجوه گوناگون آن را مطالعه و بررسی نموده است تا پی به جنبه های کاربردی و سمبلیک در کنار جنبه های تزئینی ببرند. بعد از بررسی های انجام شده میتوان نتیجه گرفت که :

۱. آینه کاری یک نمونه ی والا ی استفاده از تزئین داخلی در کنار جنبه های کاربردی در بنا می باشد. ۲. هنر آینه کاری ایرانی به عنوان یک تزئین در ابتدا با در نظر گرفتن جنبه های اقتصادی استفاده از تکه های شکسته شده ی آینه های وارداتی به ایران متولد شده است. ۳. آینه کاران ایرانی با آگاهی کامل از قوانین علمی بازتاب و انعکاس نور ، در سقف و دیوارهای بنا از آینه استفاده کردند. تمامی نقوش و برش ها در آینه و حتی زوایای قرارگیری تکه های آینه به منظور بازتاب نور و رساندن روشنایی به تاریک ترین قسمتهای تاریک بنا بوده است . در قرن ۱۶ میلادی که تنها منبع نور مصنوعی در هنگام شب استفاده از شمع و چراغ فتیله ای بوده ، این نحوه ی صحیح استفاده از تکه های برش خورده ی آینه موجب می شده که در هنگام شب با کمترین منبع نور فضاهای وسیع در کاخ ها و اماکن مذهبی روشن گردد. ۴. استفاده از آینه کاری در فضاهای عمومی همانند اماکن مذهبی ، بیشتر در سقف و دیوارها رواج داشت . در اینگونه فضاها حفظ بهداشت بسیار با اهمیت است و استفاده از آینه کاری می تواند علاوه بر تامین روشنایی و جنبه های زیبایی در بنا جنبه های سهولت نظافت و بهداشت را نیز تامین نماید. ۵. آینه کاری با عمق بخشیدن به یک فضا ، باعث بزرگتر و شکوه دو چندان یک فضا میشود . از آنجایی که آغاز این هنر در کاخ ها و اماکن مذهبی بوده می توان به این امر پی برد که آینه کاری با عمق بخشیدن به فضا، در ایجاد احساس عظمت و شکوه در کاخ ها و ایجاد احساس معنویت در اماکن مذهبی بسیار موثر بوده است. ۶. هنرمند ایرانی با در نظر گرفتن جنبه های سمبولیک آینه و ارزش والای آن در رسوم ایرانی ، هنر آینه کاری را ترویج داده اند. بی تردید این هنر به علت همسویی با فرهنگ ایرانی - اسلامی توانسته است به اوج شکوه خود دست یابد. نقش آینه در سنن و فرهنگ عامه ، همچون جایگاه ویژه آینه در مراسم سنتی ازدواج ایرانی و همچنین قرار دادن آینه در سفره ی هفت سین انکار ناپذیر است. آینه نشانی از شفافیت، صداقت و صفا در عرفان اسلامی میباشد. این همسویی در استفاده از آینه با فرهنگ باعث محبوبیت این هنر در نزد ایرانیان شده است.

حال که جنبه های گوناگون هنر آینه کاری را بررسی نموده ایم و با کاربردها و موارد استفاده گوناگون این هنر آشنا شده ایم ، میتوانیم پیشنهادهایی را برای احیای آینه کاری و استفاده از این هنر با توجه به نیازهای حال حاضر ارائه نماییم.

ماهیت تزئینی و زیبایی شناسی آینه کاری ایرانی انکار ناپذیر است و استفاده از این هنر زیبا در بناهای امروزی با توجه به ماهیت کاربردی آن کاملا توجیه پذیر باشد. میتوان از آینه کاری برای تزئین نقاط کم نور تر خانه ها و یا در آپارتمان های با متراژ کم استفاده نمود تا با انعکاس نور روز و یا نور لامپ ، علاوه بر روشنایی گوشه های تاریک خانه از منبع انرژی کمتری نیز استفاده نمود. در این صورت از نظر اقتصادی نیز میتوان هزینه های انجام آینه کاری را با توجه به کم شدن هزینه ی انرژی توجیه نمود. به جز صرفه ی اقتصادی استفاده از آینه کاری در بناهای کنونی ، ماهیت سهولت نظافت و عمر نسبتا بالای آینه کاری نیز میتواند مورد توجه قرار بگیرد. همان طور که پیش تر به این موضوع پرداخته شد ، استفاده از آینه کاری در بناها با توجه به عمر بالای این هنر منطقی میباشد ، به طوری که بسیاری از بناها، اماکن مذهبی و کاخ ها دارای تزئیناتی متعلق به ده ها سال پیش و حتی قرنهای پیشین هستند. تمامی سطوح آینه کاری شده با کیفیتی بسیار بالا و سالم باقی مانده اند. ماهیت عمق بخشیدن به فضا و ایجاد احساس شکوه و عظمت و یا ایجاد احساس معنویت شاید آن وجهی از آینه کاری باشد که به نظر برسد تنها برای اماکن مذهبی و یا کاخ ها کاربرد دارد ، این در حالی است که احساس عظمت و شکوه ، منجر به ایجاد احساس معنویت و احساس آرامش نیز میشود . این احساس آرامش را تمامی ما با حضور در بناهای آینه کاری

شده همچون حرم امام رضا (ع) و یا در شاه چراغ تجربه کرده ایم. علاوه بر اماکن عمومی، مذهبی و کاخ ها میتوان در فضاهای داخلی همچون رستوران ها، ایستگاه مترو، سالن های همایش و سالن های جشن نیز از سطوح آینه کاری استفاده نمود. با استفاده از هنر آینه کاری در اینگونه بناها میتوان علاوه بر پایداری به هنر اصیل ایرانی به شکوه و عظمت بناها نیز افزود.

در ایران بسیاری از جشن ها و آداب و رسوم بر پایه سمبل ها و نشانه ها میباشند. آینه کاری علاوه بر جنبه های کاربردی، با رسوم و آیین ایرانی و اسلامی گره خورده است و یکی از دلایل متولد شدن هنر آینه کاری بیشک در همین امر نهفته است.

آینه کاری را میتوان در فضاهای مختلف بناهای مسکونی استفاده نمود، به طور نمونه در راهروی ورودی خانه برای بزرگ نشان دادن ورودی خانه، در لابی یک آپارتمان برای ارتفاع بخشیدن به فضا و ایجاد نور بیشتر، در آشپزخانه به عنوان پوشش دیوارها، در سقف، دیوار و ستونهای فضای نشیمن و پذیرای برای عمق بخشیدن و بزرگ تر نشان دادن فضا و همچنین استفاده از منبع روشنایی کمتر در هنگام شب استفاده نمود.

برای احیای هنر آینه کاری میتوان از ابعاد کوچک آینه کاری استفاده نماییم تا علاوه بر کم کردن هزینه دستیابی به این هنر، آن را بیشتر رواج دهیم. در طراحی چراغهای روشنایی (لایتینگ) میتوان از سطوح آینه کاری استفاده نمود. ماهیت آینه کاری با نور معنا میابد و ماهیت چراغ روشنایی تامین نور است، حال اگر در یک طراحی صحیح بتوانیم به محصولی دست یابیم که در عین ایجاد نور مصنوعی با هنر آینه کاری ادغام یابد، میتوان هنر آینه کاری را در سطوح کوچک و در کالبد یک محصول کاربردی به خانه ها ایرانی راه داد. با استفاده از سطوح آینه کاری شده در طراحی روشنایی میتوان از تعداد کمتری منبع روشنایی استفاده نمود زیرا ماهیت و شکل تکه های آینه باعث انعکاس نور و ایجاد روشنایی دو چندان میگردد.

در این پژوهش تنها به گوشه ی کوچکی از هنر آینه کاری پرداخته شده است و نگارندگان این پژوهش آرزو دارند که در آینده سایر هنرمندان و پژوهشگران، هرچه بیشتر به این هنر والا بپردازند و این پژوهش را کامل تر نمایند.

منابع

کیانی، محمد یوسف، ۱۳۷۶، تزیینات وابسته به معماری دوران اسلامی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور

ریاضی، محمد رضا، ۱۳۷۵، فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران، تهران: دانشگاه الزهراء

پورزرین، رضا، ۱۳۹۲، مطالعه تطبیقی نشانه های بصری در آینه کاری ایرانی با نقاشی پاپ آرت، فصلنامه علمی-پژوهشی نگره، شماره ۲۷، پاییز ۹۲، صفحه ۸۶

مومن، علی، ۱۳۸۴، راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی، تهران: نشر آستان قدس

هنرفر، لطف الله، ۱۳۵۰، گنجینه آثار تاریخی اصفهان، اصفهان: کتابفروشی ثقفی

پوپ، آرتور اپهام، ۱۳۵۵، «مراحل برجسته در آرایش معماری امروز ایران»، سیری در صنایع دستی ایران، تهران: بانک ملی ایران

سمسار، محمد حسنف ذکاء، یحیی، ۱۳۷۴، «آینه کاری» دایره المعارف بزرگ اسلامی، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی

علی آبادی، محمد، جمالیان، سمیه، ۱۳۹۱، بازشناسی الگوهای آینه کاری در بناهای قاجار شیراز، فصلنامه علمی-پژوهشی نگره، شماره ۲۳، پاییز

۹۱، صفحه ۲۱

Bolkhari Ghehi. Hasan. 2013. Geometrical manifestation in Iran Art if Mirrors According to Seyed Heidar Amoli's Thought. International Journal of Arts. 2013.1-9

Habib. Farah. Alborzi.Fariba. Etessam. Iraj. Light processing in Iranian Houses; Manifestation of Meaning and Concepts. International Journal of Architecture and Urban Developmen. Vol. 3.No 3. Summer 2013,11-19

منابع تصاویر

<http://www.golestanpalace.ir> (۱)

<http://www.golestanpalace.ir> (۲)

<http://www.niavaranmu.ir> (۳)

<http://www.shahecheragh.ir> (۴)

<http://www.tishineh.com> (۵)

<http://www.aqr.ir> (۶)

<http://www.golestanpalace.ir> (۷)

<http://www.golestanpalace.ir> (۸)

<http://atphkh.ir> (۹)

<http://atphkh.ir> (۱۰)

<http://sadmu.ir> (۱۱)

<http://www.golestanpalace.ir> (۱۲)

<http://www.shahecheragh.ir> (۱۳)

<http://www.aqr.ir> (۱۴)

<http://www.golestanpalace.ir> (۱۵)

<http://www.shahecheragh.ir> (۱۶)

<http://www.golestanpalace.ir> (۱۷)

<http://www.golestanpalace.ir> (۱۸)

<http://mepatogh.ir> (۱۹)

<http://shahrematlab.com> (۲۰)